

פרק כיצד מברכין

מתניתין:

לה-א כיצד מברכין על הפירות קודם אכילתם?

על פירות האילן הוא אומר: "ברוך אתה ה' וכו' בורא פרי העץ", חוץ מן היין, שעל היין מתוך חשיבותו קבעו לו חכמים ברכה לעצמו, ועליו הוא אומר: "בורא פרי הגפן".

ועל פירות הארץ הגדלים על פני האדמה, כאבטיחים, קישואים וכדומה, או מיני

קטניות ותבואה, (1) הוא אומר: "בורא פרי האדמה", חוץ מן הפת (2), שעל הפת מתוך חשיבותה קבעו לה ברכה לעצמה, ועליה הוא אומר: "המוציא לחם מן (3) הארץ".

וגם על הירקות, כמו כרוב חסה ושום, שהפירות עצמם בלועים באדמה ורק העלים הגדלים מעליה נאכלים, הוא אומר: "בורא פרי האדמה".

רבי יהודה אומר: מאחר שכל מין ומין צריך

שאינה תכליתו של פרי החטה [שעיקרה עומדת ללחם] נמצא שהשינוי הפקיע ממנה שם "פרי", וברכת "בורא מיני מזונות" שתיקנו לה אינה מתייחסת ל"פרי" שבה אלא לתכונתה שהיא מזינה. וכיון שמשנתנו עוסקת בברכת הפירות בלבד וכפי שנראה מהלשון שבה המשנה פותחת – "כיצד מברכין על הפירות", לפיכך לא נשנתה בה ברכה זו].

3. לחם שעשאוהו מחטה שצמחה בעציץ שאינו נקוב – דעת החיי אדם (כלל נ"א סי"ז) שאין לברך עליו "המוציא לחם מן הארץ" משום שאין צמיחת החיטה מה"ארץ" [וברכתה בורא מיני מזונות]. וכן ירק הצומח בעציץ שאינו נקוב אין לברך עליו "בורא פרי האדמה" שהרי אין זה נחשב "אדמה". ורק בפירות אילן שצמחו בעציץ שאינו נקוב מסתפק החיי אדם וכותב שיתכן שזה נחשב כ"עץ" וברכתם "בורא פרי העץ", ונשאר בצ"ע לדינא. אכן בספר שדי חמד (כללים מערכת כ' כלל ק') השיג עליו, וכתב שאין חילוק בין עציץ שאינו נקוב לגידולי קרקע רגילים. ובספר מקראי קדש (פסח ח"ב סי"ב) כתב שנידון זה הוא ספק בירושלמי בכלאים

1. מאירי ומלאכת שלמה. אכן תלמידי רבינו יונה והריטב"א פירשו ש"פירות הארץ" היינו "קטניות". [ויש להעיר, שלדבריהם לא מצינו במשנה מהו נוסח הברכה לפירות האדמה כאבטיחים קישואים וכדומה].

2. הפני יהושע מקשה, מדוע לא שנו במשנתנו "חוץ ממעשה קדרה" [תבשיל העשוי מחמשת מיני דגן] כפי ששנו "חוץ מן הפת", שהרי גם "מעשה קדרה" נעשית מפרי האדמה והוציאוה מכלל ברכת "בורא פרי האדמה" וקבעו לה נוסח ברכה בפני עצמה כמו הפת, עיין בדבריו. וראה עוד בצל"ח לקמן (לו א ד"ה פשיטא).

[ויש לבאר, שחלוק "מעשה קדרה" מיין ופת השנויים במשנה. כי יין ופת, אף שלכאורה הם תוצאה של שינוי שנפעל בגפן ובחטה אין בזה בכדי להפקיע שם "פרי" מהם, כיון שאדרבה, תוצאה זו היא שלימותו ותכליתו של הפרי [וכמבואר ברש"י לקמן (לו א)] "שעיקר הפרי לכך נטעוהו הלכך פרי הוא"], נמצא אם כן שהברכות שתוקנו להם נכללים ב"ברכת הפירות" [ורק מחמת חשיבותם קבעו להם נוסח בפני עצמו], מה שאין כן "מעשה קדרה", כיון

ברכה מיוחדת לעצמו, מברך עליהם "בורא מיני דשאים"⁽⁴⁾.

גמרא:

הגמרא דנה מהיכן נלמד החיוב לברך ברכת הנהנין:

מנא הני מילי, מהיכן למדים דברים אלו שיש לברך על הפירות והירקות לפני האכילה ולאחריה?

דתנו רבנן: נאמר בפרשת נטע רבעי (ויקרא יט כד) "ובשנה הרביעית יהיה כל פרי קדש הלולים לה" – מכך שנקטה התורה "הלולים" [שהוא מלשון הלל ושבח] בלשון רבים, מלמד הכתוב שפירות אלו **טעונים** שני הלולים [ברכות] באכילתן, **ברכה** אחת לפניהם, וברכה נוספת **לאחריהם**. **מכאן אמר רבי עקיבא**: **אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיברך**⁽⁵⁾.

מקשה הגמרא וכי **האי קדש הלולים להכי** הוא דאתא – ללמדנו שיש לברך לפני

האכילה ולאחריה? והרי **האי קרא מיבעי ליה** ללמדנו שני דינים אחרים העוסקים באופן חילולם של פירות אלו.⁽⁶⁾ ["הלולים" מלשון "חילולים" הוא]. הלול אחד מלמדנו **דאמר רחמנא**, אם אינך מעלה את פירות נטע רבעי לירושלים, **אחליה**, הוציאם לחולין על ידי שתפדם על מעות, ורק הדר, לאחר החילול, **אכליה**, רשאי אתה לאוכלם מחוץ לירושלים. **ואידך**, ההלול הנוסף בא ללמדנו, שרק יין שהוא **דבר הטעון שירה** [היינו, "הלול" שמהללים בו את ה' בבית המקדש וכפי שיבואר להלן] הוא זה ש**טעון חילול** בשנה הרביעית, ורק בו נוהג דין "נטע רבעי", ואילו כל פרי מלבד היין, שאינו טעון שירה [הילול], **אין טעון חילול**, ומותר באכילה.

דהיינו, שלא נאמר דין "נטע רבעי" אלא בכרם ענבים ולא בשאר פירות!

ומנין לנו שרק "יין" נחשב ל"דבר הטעון שירה"?

וכדרבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן,

(סוף פ"ז).

5. הטעם שרבי עקיבא למד מפסוק זה רק לחיוב ברכה שלפניה, ומה מוסיף על דברי תנא קמא, עיין בצ"ח ובביאורי הגר"א על מסכת ברכות.

6. בשנה הרביעית, אף שהפירות כבר אינם אסורים משום עולה, יש בהם עדיין קדושה ויש לאכלם רק בירושלים או לחללם על מעות ואת המעות להעלות לירושלים, וכפי שפירש רש"י על התורה (שם): "ודבר זה הלולים לה' הוא שנושאו שם לשבח ולהלל לשמים".

4. ולקמן (לז א) מבואר שעל קטניות ותבואה יש לברך לדעת רבי יהודה "בורא מיני זרעים".

המאירי נוקט, שרבי יהודה חולק על חכמים רק בירקות [וקטניות] בפירות הארץ הוא מודה שיש לברך עליהם "בורא פרי האדמה", וכן נקט הנצי"ב בספרו **מרומי שדה**, אכן השאגת אריה (סימן כ"ג) סובר שלדעת רבי יהודה לא תיקנו כלל נוסח ברכה של בורא פרי האדמה אלא על זרעים וקטניות מברכים "בורא מיני זרעים" ועל שאר מיני האדמה מברכים "בורא מיני דשאים".

דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מניין שאין הלויים אומרים שירה על שום "אכילת" מזבח כגון בשעת זריקת דם הקרבנות וניסוך המים (7) אלא על ניסוך היין למזבח? — שנאמר (שופטים ט יג): "ותאמר להם הגפן: החלתי את תירושי המשמחה אלהים ואנשים". אם אנשים היין משמחה, אלהים, במה הוא משמחה? אלא, מכאן אנו למדים שאין אומרים שירה במקדש אלא על ניסוך היין בלבד.

וכיון ששני ה"הלולים" שבפסוק הוצרכו להשמיענו שני דינים אלו שהזכרו, שוב אין כאן "הלול" מיותר שיהא אפשר ללמוד הימנו חיוב ברכה לפני האכילה ולאחריה, ואיך הברייתא למדה מפסוק זה לחיוב ברכה?

הגמרא מבארת שקושיא זו קיימת רק לדעה אחת במחלוקת שנחלקו התנאים באיסור "רבעי".

הניחא, עדיין יתכן ללמוד מפסוק זה לחיוב ברכה למאן דתני, הגורס בכל המשניות

העוסקות באיסור "רבעי" "נטע רבעי", דהיינו, שדין "רבעי" נוהג לא רק בכרם ענבים אלא בכל פירות האילן, שהרי לשיטתו אין צורך ב"הלול" השני ללמדנו שרק יין טעון חילול, והוא נותר לדורשו לענין חיוב ברכה.

אלא למאן דתני גורס בכל המשניות העוסקות באיסור "רבעי" "כרם רבעי", דהיינו, שדין "רבעי" נוהג רק בכרם ענבים, ולמדים זאת מה"הלול" השני האמור בפסוק שרק "דבר הטעון שירה טעון חילול" — מאי איכא למימר? איך נלמד מפסוק זה חיוב ברכה, והרי לא נותר שום "הלול" ללמד חיוב זה.

ומביאה הגמרא אלו תנאים נחלקו במחלוקת זו אם גורסים "נטע רבעי" או "כרם רבעי".

דאמר: רבי חייא לרבי שמעון ברבי נחלקו בדין זה. חד תני בכל המשניות "כרם רבעי" (8) וחד תני בכל המשניות "נטע רבעי" (9).

7. תוספות.

8. הבעל המאור בסוגייתנו סובר שלענין "ערלה" כולם מודים שהאיסור קיים גם בשאר האילנות ולא נחלקו אלא לענין "רבעי", ואולם רש"י על מסכת סוטה (מג ב ד"ה קלא) סובר שמחלוקתם קיימת גם לענין איסור "ערלה". וכבר התקשה הגאון רבי עקיבא איגר בגליון הש"ס ובתשובותיו (סימן קע"ו) מנין לו לחדש כן.

ויש לבאר זאת על פי דברי זרע אברהם (סימן י"ד"ב) שהוכיח מדברי התוספות בקידושין (לח א ד"ה והוא) ש"רבעי" אינו

איסור בפני עצמו אלא הוא מהווה המשך לאיסור "ערלה", ורק יש לו היתר להאכל בירושלים ע"ש, ומעתה, כיון שלענין איסור רבעי ישנו מי שסובר שהאיסור נאמר רק בכרם בהכרח שלאותו מאן דאמר גם איסור ה"ערלה" נאמר רק בכרם.

9. כתבו התוספות (ד"ה ולמאן) שלהלכה נוקטים שגם בחוץ לארץ נוהג איסור "רבעי", ואולם האיסור נוהג רק בכרם מכח הכלל שבידינו ש"כל המיקל בארץ הלכה כמותו בחוצה לארץ", ואולם הרמב"ם (פ"י ממאכ"א הט"ו) חולק וסובר שהאיסור אינו נוהג כלל

לפניה, מניין?

מתרצת הגמרא את קושיתה האחרונה:

הא — לא קשיא. משום דאתיא יש ללמוד חיוב ברכה שלפני האוכל בקל וחומר מברכה שלאחריו: ומה אם כשהוא שבע הוא מברך — כשהוא רעב ומרגיש את הצורך במזונו לא כל שכן שצריך לברך על כך?!

מוסיפה הגמרא להקשות, שאף לתנא הסובר שהלימוד ש"רבעי" נוהג ב"כרם" הוא מ"גזירה שוה" [וממילא נותר "הלול" לחיוב ברכה], עדיין יקשה, כיון שהפסוק "קדש הלולים" עוסק לדבריו ב"כרם" בלבד, אם כן אשכחן כרם שמברכים על פריו — שאר מינין שכאמור אינם כלולים בפסוק זה מניין שמברכים עליהם?

מתרצת הגמרא:

דיליף מכרם ב"כמה מצינו": מה כרם הוא דבר שנהנה ממנו האדם וטעון ברכה על הנאתו — אף כל דבר שנהנה ממנו האדם טעון ברכה על הנאתו.

דוחה הגמרא:

איכא למיפרך: מה לכרם שכן החמירה תורה בהלכותיו, שהרי הכרם חייב בהשאת העוללות לעניים ומשום כך החמירה בו גם לחייב את הנהנה ממנו בכרם, אבל בשאר פירות שלא החמירה בהם התורה לענין

מוסיפה הגמרא, שגם למאן דאמר "כרם רבעי" הקושיא קיימת רק לדעה אחת במחלוקת שנחלקו מהו המקור לכך ש"רבעי" נוהג רק ב"כרם".

וגם למאן דתני "כרם רבעי", הניחא עדיין יתכן ללמוד מה"הלול" לחיוב ברכה אי יליף ש"רבעי" נוהג רק ב"כרם" מ"גזירה שוה" שתתבאר בסמוך, שהרי לשיטתו אין צורך ב"הלול" ללמד ש"רבעי" נוהג רק ב"כרם",

ומי הוא התנא הסובר כך? דתניא: רבי אומר, נאמר כאן (ויקרא יט כה) לענין "רבעי": "להוסיף לכם תבואתו", ונאמר להלן (דברים כב ט) לענין כלאי הכרם: "ותבואת הכרם" — וכיון שבשניהם הוזכר ענין "תבואה" למדים אנו ב"גזירה שוה": מה להלן, בכלאיים, הכונה לכרם, אף כאן, ב"רבעי" אין הכתוב מדבר אלא בכרם ולא בשאר פירות.

נמצא, שגם למאן דתני "כרם רבעי" עדיין אייתר ליה חד "הלול" משני ה"הלולים" האמורים בפסוק לחיוב ברכה וניחא.

אבל, ואי לא יליף דין זה ש"רבעי" נוהג רק ב"כרם" מ"גזירה שוה" יקשה ברכה מנא ליה?

מוסיפה הגמרא ומקשה: ואי נמו יליף לדין "רבעי" שנוהג רק ב"כרם" מגזירה שוה, עדיין יקשה, אשכחן לחיוב ברכה לאחריו בדומה לברכת המזון על הפת שמברכים אותה לאחר האכילה⁽¹⁰⁾, אבל חיוב ברכה

10. רש"י. והתוספות פירשו משום שעיקר הברכה היא לאחריו כדכתיב: "ואכלת ושבעת וברכת".

בחוץ לארץ, ועיין בחידושי רבינו חיים הלוי על הרמב"ם (שם) ובספר מלבושי יו"ט (חובת קרקע ס"ה) מה שכתבו בביאור מחלוקתם.

עוללות, מנין לחייב את הנהנה מהם בברכה?

מנסה הגמרא ללמוד חיוב ברכה לשאר פירות ממקור אחר:

”קמה” מ”דגן” שעושים ממנה לחם ואין בה חומרה של השארת עוללות [שהרי אין בה כלל עוללות] ואף על פי כן חייבים לברך עליה ברכת המזון **תוכיח** לכל שאר הפירות שאף שאין בהם חומרה זו של השארת עוללות יהא חיוב לברך עליהם.

דוחה הגמרא:

מה ל”קמה” שהחמירה תורה בהלכותיה **שכן חייבת בחיוב הפרשת “חלה”⁽¹¹⁾**, ולכן החמירה בה גם לחייב את הנהנה ממנה בברכה, אבל שאר פירות שאין בהם חומרה זו מנין לחייב את הנהנה מהם בברכה?

מתרצת הגמרא:

”כרם” **יוכיח** שאינו חייב בחלה ואף על פי כן חייבו עליו בברכה,

וחזר הדין: **לא ראי זה כראי זה ולא ראי זה כראי זה.**

הצד השווה שבהן — בכרם ובקמה, ששניהם דבר שנהנה מהם האדם וטעון ברכה, אף כל דבר שנהנה ממנו האדם טעון ברכה.

דוחה הגמרא שאין ללמוד מ”צד השווה” זה

לשאר מינים:

מה להצד השווה שבהן שכן חמור הוא שיש בו צד מזבח שמ”קמה” מביאים סולת למנחות ומ”כרם” מביאים יין לנסכים!

ומוסיפה הגמרא — שאף שמחמת דחיה זו שוב אי אפשר ללמוד חיוב ברכה לשאר מינים, מכל מקום עדיין יש ללמוד מ”צד השווה” זה חיוב ברכה לזתים.

ואתי נמי ברכה על זית מכרם וקמה, משום דאית ביה בזית צד מזבח כמותם, שהרי מביאים שמן למנחות.

מקשה הגמרא על פרט זה [שחיוב ברכה על זית נלמד מ”צד השווה”]:

וכי זית — מצד מזבח אתי?

והא בהדיא כתיב ביה בזית לשון “כרם”.

דכתיב (שופטים טו ה): “ויבער מגדיש ועד קמה ועד כרם זית” ואם כן הרי ניתן לכוללו בפסוק “קדש הלולים” הנלמד ממנו חיוב ברכה, ומדוע יש צורך ללמוד חיוב ברכתו מ”צד השווה”?

מתרצת הגמרא:

אמר רב פפא: שונה הוא הזית ש”כרם זית” — אקרי אבל “כרם” סתמא — לא אקרי, ולכן שוב אין הוא נכלל בפסוק “קדש הלולים” המתייחס לענבים הקרויים “כרם” סתמא.

11. יש להעיר, שהרי חיוב הפרשת חלה חל כבר על העיסה משעת גיבולה ואילו כאן הנידון הוא החומרה המיוחדת שבלחם, ויש לומר על פי דברי רבינו חיים הלוי בספרו על הרמב”ם

(חור”מ פ”ו ה”ה) שסיבת חיוב הפרשת חלה היא מחמת שם “לחם”, והטעם שהחיוב חל בעודה עיסה הוא משום שכבר אז יש לעיסה שם “לחם” והאפיה רק מכשירתו לאכילה.

חוזרת הגמרא לקושייתה הקודמת:

מכל מקום קשיא, כיצד ניתן ללמוד חיוב ברכה מ"כרם" ו"קמה" לשאר מינים, והרי יש לדחות: מה להצד השוה שבהן, שכן יש בהן צד מזבח, ואיך נלמד מהם חיוב ברכה לשאר מינים שאין בהם חומרה זו של "צד מזבח"?

ולכן, חוזרת בה הגמרא מלימוד זה, ומביאה מקור אחר לחיוב ברכה לשאר מינים:

אלא, דילוף לה משבעת המינים שמצינו שהנהנה מהם חייב בברכה: (12) מה פרי משבעת המינים הוא דבר שנהנה ממנו האדם וטעון ברכה על הנאתו — אף כל דבר שנהנה ממנו האדם טעון ברכה על הנאתו. (13)

דוחה הגמרא:

מה לשבעת המינים שהחמירה בהם תורה שכן חייבין הם בכיכורים ולכן החמירה בהם התורה גם לחייב את הנהנה מהם בברכה,

אבל שאר פירות שאין בהם חומרה זו מנין לחייב את הנהנה מהם בברכה?

ועוד יש להקשות — אפילו אם היה אפשרות ללמוד שאר פירות משבעת המינים. התינה יש ללמוד מהם חיוב ברכה לאחריו שהרי חיוב הברכה האמור בשבעת המינים לאחריו הוא כדכתיב "ואכלת ושבעת וברכת", אבל חיוב ברכה לפניו מנין? (14)

מתרצת הגמרא את קושייתה האחרונה כפי שכבר יישבה לעיל על קושיא זו:

הא — לא קשיא, משום דאתי יש ללמוד ברכה שלפני האכילה בקל וחומר מחיוב הברכה שלאחרי האכילה, ומה אם כשהוא שבע הוא מברך — כשהוא רעב ומרגיש את הצורך במזונו לא כל שכן שצריך לברך על כך? (15)

אכן הקושיא הראשונה שהקשתה הגמרא איך יתכן ללמוד חיוב ברכה לשאר פירות משבעת המינים עדיין במקומה עומדת!

12. לדעת הרמב"ם (פ"ח מברכות הי"ג) והסמ"ג חיוב הברכה הוא מדרבנן, וכן פסק השו"ע (ר"ט ס"ג), ואילו לדעת הרא"ש (סימן ט"ז) הרשב"א (ד"ה הכי) והריטב"א (מ"ט ב ד"ה והכא) חיוב הברכה הוא מהתורה, וכן נקט הטור (ר"ט).

13. הקשה הרשב"א, כיון שניתן ללמוד חיוב ברכה משבעת המינים איזה צורך יש עדיין בלימוד מ"קדש הלולים" למאן דתני "כרם רבעי", והרי "כרם" נכלל כבר בשבעת המינים, ותירץ, שאף שבפסוק המפרט את ז' המינים נכלל במפורש "גפן" ו"זית שמן", אין הכונה ל"ענבים" ו"זתים" אלא ל"שמן" ו"זית" שהם

התכלית של פירות אלו, ולפיכך נצרך עדיין הלימוד מ"קדש הלולים" ל"ענבים", ו"זתים" נלמדים ב"במה הצד" כמבואר בגמרא. ובשם רש"י תירץ שאדרבה, "גפן" ו"זית שמן" המפורשים בפסוק המפרט את שבעת המינים הכונה ל"ענבים" ו"זתים" וכמשמעות הפשוטה של הפסוק, ולכן נצרך עדיין הלימוד מ"קדש הלולים" ל"זית" ו"שמן" נלמד ב"במה הצד" כמבואר בגמרא.

14. הטעם שהגמרא חזרה והקשתה קושיא זו אף שכבר תירצה זאת לעיל, עיין בצל"ח ובספר ביאור מרדכי לגאון רבי מרדכי בנעט (סק"א).

15. כתבו התוספות (ד"ה לפניו) שאין זה קל

ומוסיפה על כך הגמרא קושיא נוספת:

וגם למאן דתני בכל המשניות "נטע רבעי" שהתבאר לעיל שלדבריו אין צורך ב"הלול" השני ללמוד הימנו שרק יין טעון חילול, ואם כן ניתן ללמוד ממנו חיוב ברכה לכל הפירות, עדיין יקשה:

הא תינה כל דבר נטיעה שבהם עוסק הפסוק של "קדש הלולים" שממנו המקור לחיוב ברכה, אבל מאכל דלאו בר נטיעה הוא כגון בשר ביצים ודגים — מנא ליה שיש חיוב ברכה עליו?

ומכח קושיות אלו מסיקה הגמרא שבאמת חיוב הברכה אינו נלמד מהפסוק "קדש הלולים לה".

אלא סברא הוא⁽¹⁶⁾: שאסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה השייך להקדוש ברוך הוא בלא שיברך ברכה על הנאתו ויודה למי שברא זאת⁽¹⁷⁾.

תנו רבנן: אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא שיברך ברכה על הנאתו, וכל הנחנה מן העולם הזה בלא ברכה מעל —

וחומר גמור, שאם לא כן נמצא שברכה שלפניה [כגון ברכת הלחם — שהברכה שלאחריה מהתורה לכולי עלמא], היא חיובה מהתורה, ולעיל (כא א) משמע שחיובה מדרבנן, וכן נקטו רוב הראשונים [מלבד רבינו חננאל הסובר שמאכל שחיוב ברכתו האחרונה הוא מהתורה אזי גם חיוב ברכתו הראשונה הוא מהתורה], והטעם שאין זה ק"ו גמור, ביארו משום שיש לפרוך הק"ו ולומר "מה למזון שכן נהנה" וכו' וכפי שהגמרא פרכה כן לעיל (שם).

16. למסקנת הסוגיא שחיוב ברכות הנהנין נלמד מסברא, כתבו התוספות (ד"ה אלא) והרשב"א ששוב אין צורך בלימוד מ"קדש הלולים" שהובא לעיל ואינו אלא אסמכתא בעלמא. ולדבריהם כל ברכות הנהנין חיובם מדרבנן מלבד ברכת המזון [וכן הברכה על שבעת המינים לחלק מהראשונים — הובאו דבריהם לעיל הע' 12] וכך נפסק ברמב"ם (פ"ב הי"ד ופ"ח הי"ב).

אכן רבינו חננאל סובר שגם למסקנא למדים עדיין מ"קדש הלולים" שיש חיוב ברכה מהתורה על כל גידולי קרקע [למאן דתני "נטע רבעי" ולכל הפחות על

שבעת המינים [למאן דתני "כרם רבעי"] וכמו כן הברכה שלפניהם היא מהתורה מכח הקל וחומר [וחלוק הוא על שאר הראשונים שנקטו שהקל וחומר אינו ק"ו גמור — ראה הערה 11], ולדבריו הלימוד מסברא נצרך רק למינים שאינם יכולים להיות למדים מהפסוק.

17. לדעת הרשב"א יש בסברא זו כדי לחייב בין בברכה שלפניה ובין בברכה שלאחריה, ואילו לדעת הריטב"א יש בסברא כדי לחייב רק בברכה שלפניה [וברכה שלאחריה — בז' המינים החיוב נלמד מקרא ושאר המינים באמת פטורין מברכה].

וטעמם, שהריטב"א נקט שהסברא לברך היא שיש ליטול רשות קודם ההנאה, והברכה היא מעין נטילת רשות, ואם כן סברא זו אינה קיימת לאחר שנהנה.

אולם הרשב"א נקט שהסברא היא כפי שפירש רש"י (ד"ה אלא): "דכיון שנהנה צריך להודות למי שבראם". ואם כן סברא זו מחייבת גם בברכה אחרונה, [ובספר החינוך נקט אף הוא כדעת הרשב"א שיש חיוב ברכה אחרונה בשאר המינים ואולם לא חייב זאת מכח הסברא אלא למד כן מברכת המזון].

וכאילו נהנה מן ההקדש, [וכפי שיבואר בסמוך טעם הדבר]⁽¹⁸⁾.

מאי תקנתיה? ילך אצל חכם:

מקשה הגמרא: ואם ילך אצל חכם לאחר שכבר חטא מאי עביד ליה החכם, הא בזה שאכל ללא ברכה כבר עביד ליה איסורא ומה יועיל לו החכם עכשיו?

אלא אמר רבא: כונת הברייתא היא שילך אצל חכם מעיקרא קודם שיחטא וילמדנו הלכות ברכות, כדי שלא יבוא לידי מעילה⁽¹⁹⁾.

אמר רב יהודה אמר שמואל: כל הנהנה מן העולם הזה ללא ברכה הרי הוא כאילו נהנה מקדשי שמים, שנאמר (תהלים כד א): "לח' הארץ ומלואה", וכיון שהארץ וכל אשר בה היא של הקב"ה, אם נהנה ממנה בלא שיוודה לו על כך, הרי הוא כאילו נהנה מקדשי שמים.

רבי לוי רמי, שאל על הסתירה, לכאורה, בין דברי הכתובים: **כתיב "לח' הארץ ומלואה",** ומאידך **כתיב (תהלים קטו טז): "השמים שמים לח",** ואילו את "הארץ וכל אשר בה נתן לבני אדם"!

בפני עצמו, ואין יסודו מחמת חיוב הברכה. ומדברי המהרש"ל והמהרש"א בפסחים (קב ב) נראה שנחלקו בדבר, עיין בדבריהם. ומדברי הגאון רבי עקיבא איגר בגליונו לעיל (יב א) נראה שתלה זאת במחלוקת הראשונים שהובאה בתוספות שם (ד"ה ולא).

אכן, העמק ברכה (שם אות ב) הוכיח שהאיסור בא כתוצאה מהחיוב לברך, מהמבואר לעיל (יז ב) ש"אונן" [מי שמתו מוטל לפניו ועדיין לא נקבר] אוכל ואינו מברך. ואם האיסור להנות ללא ברכה הוא דין בפני עצמו, האיך הותר לו לאכול כך, והרי הפטור שפטר והו"ל "אונן" הוא רק מקיום מצוות אך לא הותר לו לעבור איסורים [ראה פתחי תשובה (יור"ד שמ"א) ש"אונן" חייב בנטילת ידים, כי אסור לאכול ללא נטילה משום "סרך תרומה"], ומוכח, שהאיסור נקבע כתוצאה מחיוב הברכה, ומאחר שאין עליו חיוב, ממילא נפקע ממנו גם האיסור.

בספר מנחת שלמה (שם) הוסיף להוכיח כן מהמבואר לעיל (כ ב) ש"בעל קרי" פטור מלברך ברכה ראשונה משום טומאתו, וכמו כן מבואר לעיל (טז א) שחכמים פטרו פועלים העוסקים

18. כתבו תלמידי רבינו יונה והריטב"א, שגם אם לא יודע לברך אלא ברכת שהכל, יש בברכה זו בכדי להוציאו מידי איסור מעילה, כיון שבדיעבד יוצא בה ידי חובתו, וכמבואר לקמן (מ א) במשנה. והסיבה שיש לברך ברכה פרטית על כל מין ומין אינה בכדי להתיר האסור אלא לקיים חיוב חכמים שחייבו בכך, וכן נקט באליה רבא (ר"ב סק"א). אכן האבודרהם (עמ' שי"ב) כתב שהאיסור להנות "ללא ברכה" היינו בלא הברכה המיוחדת לאותו מין.

19. מפשטות דברי הגמרא נראה, שחיוב הברכה הוא רק בכדי להתיר את איסור המעילה. אך בספר עמק ברכה (ברכה"ג אות א) הוכיח שבברכת הנהנין יש ב' דינים. א. התרת האיסור, וכמבואר בסוגיתנו. ב. מצוה וחיוב שחייבו חכמים לברך על האכילה.

וחקרו האחרונים [ראה בהרחבה בספר מנחת שלמה (ח"א סימן י"ח-ח)] בשורש האיסור המבואר בסוגיתנו, האם הוא נובע מחמת החיוב לברך, היינו שכדי לחזק ולהאלים את חיוב הברכה הטילו חכמים איסור מלאכול כל עוד לא קיים האדם את החיוב. או שהאיסור נקבע כדין

ותירץ רבי לוי:

לא קשיא, כאן, הפסוק "השמים שמים לה" נאמר קודם ברכה שעדיין של ה' הוא.

לה-ב כאן, הפסוק "והארץ נתן לבני אדם" נאמר לאחר ברכה, שמעתה מותרת היא לבני אדם.

אמר רב חנינא בר פפא: כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה — כאילו גוזל להקדוש ברוך הוא את ברכתו, (20) ואת כנסת ישראל הוא גוזל בכך שעל ידי חטאיו הוא גורם שפירותיהם ייפסדו (21).

שנאמר (משלי כח כד): "אדם] הגוזל אביו ואמו, ואומר אין בכך פשע — חבר הוא לאיש משחית"! ואין "אביו" אלא הקדוש ברוך הוא, שנאמר (דברים לב ו): "הלא הוא אביך קנך", ואין "אמו" אלא כנסת ישראל, שנאמר (משלי א ח): "שמע בני מוסר אביך, ואל תטוש תורת אמך".

מאי "חבר לאיש משחית"?

אמר רב חנינא בר פפא: חבר הוא לירבעם בן נבט שהשחית את ישראל לאביהם שבשמים, כך גם הנהנה בלא ברכה, הריהו חוטא ומחטיא את ישראל, שאחרים רואים

ולמדים ממנו לעשות כן.

רב חנינא בר פפא רמי: כתיב (הושע ב יא): "ולקחתי דגני בעתו", הרי שהדגן הוא של הקדוש ברוך הוא ונוטלו כשרוצה, ומאידך כתיב (דברים יא יד): "ואספת דגנך", הרי שהדגן של ישראל.

לא קשיא.

כאן, הפסוק שנאמר בו "ואספת דגנך" עוסק בזמן שישראל עושים רצונו של מקום שאז הדגן שלהם הוא.

כאן, הפסוק שנאמר בו "ולקחתי דגני בעתו" עוסק בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום, שאז הקדוש ברוך הוא נוטלו ומראה להם ששלו הוא.

תנו רבנן: "ואספת דגנך" — מזה תלמוד לומר?

לפי שנאמר (יהושע א ח): "לא ימוש ספר התורה הזה מפיוך", יכול נלמד את הדברים שבפסוק ככתבן שלא יעסוק האדם כלל בפרנסתו אלא אך ורק בלימוד התורה?

תלמוד לומר: "ואספת דגנך", ללמדינו

20. רש"י. ואולם המהרש"א פירש כפשוטו שכשנהנה ללא ברכה הרי זה כאילו גוזל את המאכל מהקב"ה, שהרי לפני הברכה של הקב"ה הוא.

21. רש"י. ואולם המהרש"א פירש שאין זה עונש, אלא שהברכות הן אלו הגורמות לירידת השפע בעולם, נמצא אם כן שכשאינו מברך הוא מונע בכך את השפע מלירד.

במלאכתן מלברך על אכילתם, בכדי שלא יופסד בעל הבית, ולכאורה, אף שישנה סיבה מספקת לפטור פועלים ובעל קרי מחיוב ברכה, מכל מקום, איך התירו להם לאכול ולעבור על האיסור שעדיין מוטל עליהם [שהרי לא יתכן שטומאתו של "בעל קרי" תתיר לו איסור אכילה, וכמו כן לא מסתבר שמשום טובתו של בעה"ב יתירו לפועלים להנות מדבר שאינו שלהם]. ומוכח שהאיסור נקבע כתוצאה מחיוב הברכה, וכנ"ל.